

Marie-Anne Matard-Bonucci: »Fašistički totalitarizam«, TIM press, Zagreb, 2021.

ABECEDARIJ TALIJANSKOG FAŠIZMA

U vrijeme kada u gotovo svim demokratskim društvima, uključujući dakako i naše, evidentno slabi osjetljivost na revitalizaciju fašističkih ideja, kada se povijest Drugog svjetskog rata promatra i prilagođava trenutnim interesima vladajućih političkih elita, kada se relativiziraju nacistički zločini i buja ekstremni nacionalizam i populizam (i svi slični fundamentalizmi), pojava knjige Marie-Anne Matard-Bonucci »Fašistički totalitarizam« (TIM press, Zagreb, 2021. u prijevodu s francuskog Dubravke Celebrini), više je nego dobrodošla kako bi nas podsjetila što je to ustvari fašizam bio, o kakvoj se mračnoj ideologiji radi, pod čijom su egidom počinjeni masovni zločini i fizičke likvidacije svih onih pojedinaca, ali i društvenih, vjerskih, etničkih i inih grupa koje se po mišljenju Mussolinijeva režima nisu uklapale u viziju novog društva, novog poretka zasnovanog na nasilju, laži i rasnoj kulturi. Važan, u nekim momentima čak i odlučujući element bilo je ekstremno nasilje koje je postalo sastavnim dijelom fašističkog programa; oni su smatrali kako se na tim osnovama najefikasnije i najefektivnije oblikuje lik novog čovjeka po mjeri njihove ideologije. I u tom krvavom košmaru, borbi za preustroj pojedinca i društva, bila su dopuštena sva sredstva kako bi se ta ideja (p)ostvarila; to je temelj na kojem je počivala totalitarna dimenzija talijanskog fašizma koji je na koncu, nemojmo zaboraviti, bio i uzor Hitleru za uspostavu vlastitog političkog programa, državnog i partijskog ustroja, vlastite slike svijeta u kojem tzv. nižim rasama (prije svih Židovima) nema mjesta. Židovi, Romi, Slaveni, osobe s invaliditetom i teškoćama u razvoju i slično, društveni su zločudni tumor koji treba odstraniti kako ne bi zarazio zdravo arijevsko tkivo. Ili kako je to autorica ove knjige zapisala: »Fašistički totalitarizam nije bio samo san, nego i zbilja koja je uvjetovala i tijekom više od dvadeset godina učestalo potresala živote Talijana, Europe i svijeta. Režim je osmislio projekt koji je pronašao sljedbenike i uvelike izvan državnih granica. Njegova povijest, koja je počela jednako kao što je i završila, u lokvama krvi, povijest je stalnog bježanja od problema... Bježanje od problema kontrolom mišljenja, ponašanja, običaja, spolnosti, upotrebe jezika i smijeha; bježanje od problema borbom protiv unutarnjeg neprijatelja, osobito Židova... Razumjeti fašizam znači: ne ograničiti se na tekstove o doktrini, nego proučiti cjelokupnu praksu i razvojni karakter režima gurnutog u radikalizaciju.«

Ekstremni nacionalizam

Kako smo rekli, ekstremni nacionalizam jedan je od ključnih elemenata fašizma i danas, samo u »prerađenom« obliku; prisutan je u mnogim vladajućim partijama u Europi, ali i diljem svijeta. Dakako, njihovo je djelovanje »programatski normalizirano«, a tome ne pridonose samo politički akteri koji (polu) otvoreno zagovaraju fašizam, već i brojni društveni subjekti koji nemaju fašističke stavove, ali koji ga iz oportunističkih razloga odbijaju javno osuditi i okreću glavu od problema ili čine trule kompromise. Na problem banalizacije i radikalizacije fašizma zorno upozoravaju razne suvremene političke stranke i likovi (Forza Italia, Lega Nord, danas samo Lega i sl.), a posebice valja upozoriti na fenomen Silvija Berlusconi, bivšeg talijanskog premijera i karizmatičnog vođe tamošnje populističke i nacionalističke desnice koji je znao fašizam opravdavati lakonskim izjavama kako »Mussolini nikoga nije ubio«.

Sličnih izjava ima sijaset, ali 2013. godine, na dan sjećanja na žrtve holokausta i Auschwitzta, kao simbola rasističkog ludila i zla, na peronu kolodvora u Milanu, dakle s mjesta s kojeg su kretale kompozicije vlakova prepune Židova u pravcu nacističkih logora smrti, benevolentno je konstatirao: »Sada je teško staviti se u položaj onih koji su tada donosili odluke. Tadašnja vlada bojala se da će se njemačka moć pretvoriti u sveopću pobjedu te je odlučila da je bolje postati saveznik Hitlera nego mu se suprotstaviti. U okviru tog saveza naloženo je istrebljenje Židova. Dakle, rasni zakoni su najgora pogreška Mussolinija, koji je inače u mnogim aspektima dobro postupao... Naša zemlja nije jednako odgovorna kao Njemačka, s naše strane došlo je do propusta kojih Duce nije bio

svjestan«. Takvih i sličnih izjava naslušali smo se u desničarskim krugovima diljem Europe, ponavljaju se gotovo svaki dan i onda se ne treba čuditi svemu što nam se događa: etnocentizam i ksenofobija iznova se munjevito šire, a malo je tko spreman izložiti se i na sve te silne izljeve mržnje reagirati. U takvim društvima nasilje postaje legitimno, a batinaške falange samo su sredstvo u ostvarivanju političkih ciljeva.

Otklon od fašističkih narativa

Sve više su prisutne tendencije desničara da se termin fašizam obesmisli i zato ga oni i koriste prozivajući druge da su fašisti, kako bi zavarali javnost i zatrli svoj smrad i krvavi trag. Služeći se efikasnom propagandom ta im taktika

Knjiga je svojevrsni priručnik talijanskog fašističkog totalitarizma, povijest fašističke ideje i pokreta, ali i analiza zločinačkog karaktera ove ideologije. Ujedno, to je i pokušaj objektivnog obrazloženja zašto su u jednom povijesnom trenutku fašističke ideje postale tako primamljive za velik dio talijanskog društva i zašto su imale tako upečatljiv odraz u Njemačkoj, ali i diljem (posebice Srednje i Istočne) Europe. U uvodu svoje knjige Bonucci piše: »Fašizam nije bio svijetla inačica nacionalsocijalizma, nego režim opresije i terora utemeljen na nasilju. Nekoliko godina bio je model i vrelo nadahnuća za Hitlera i za mnoge ideologe koji će odigrati više ili manje istaknutu ulogu u nacističkoj Njemačkoj. Carl Schmitt je dio svoje političke teorije dvadesetih godina gradio po uzoru na fašističku Italiju, a teoriju »totalne države« postavio je vjernim preuzimanjem fašističke doktrine Stato totalitario. Sve do sredine tridesetih godina Italija je bila glavna referentna točka pokreta ekstremne desnice, da bi je zatim zamijenila Njemačka«.

uspjeva, bez obzira na svu apsurdnost i nedostatak argumenata u njihovim elaboracijama. Usprkos svemu, nije teško identificirati fašističke subjekte, fetišizaciju države i nacije, mržnju prema drugim narodima, homofobiju, mizoginiju, mržnju prema migrantima i ljudskim pravima, sve su to jasni signali da se radi o fašističkoj ideologiji. Oni koji nemaju jasan otklon od ovakvih stavova, samo doprinose učvršćivanju fašističkih politika i praksi.

Da bi se protiv ovog nasilja moglo boriti, potrebno je prije svega zauzeti jasan stav i otklon od fašističkih narativa, od onih formi neofašizma koje je Umberto Eco nazvao elementima vječnog fašizma. On je prisutan u jednomlju i nasilju nad neistomišljenicima, u radikalnom populizmu, osporavanju pluralizma, suspenziji političkog građanstva, kultu ličnosti, nacionalističkoj homogenizaciji, glorifikaciji tradicionalnih vrijednosti, ostrašćenom antiintelektualizmu, mržnji i netoleranciji prema drugosti i razlici. Čini se kako danas nema zaludnijeg posla nego nacionalistima objašnjavati pojmove istine, prava i pravde; odavno je poznato u socijalnoj psihologiji kako racionalne kategorije nemaju nikakvog utjecaja u onim sredinama gdje dominiraju iracionalna osjećanja, instinkti i fanatizam.

To je sjajno detektirao Radomir Konstantinović kada je rekao (suočeno sa srpskim nacionalizmom u četničkoj i monarhističkoj varijanti): »Razgovarati s ludilom je nemoguće«. Ali, najgora vrsta od svih pristaša i simpatizera neofašizma su intelektualne prostitutke i politički oportunisti, duhovni kameleoni i prodavači magle, u pravilu zagriženi nacionalisti ili perfidni klerikalci koji svojim »vječito objektivnim analitičkim i znanstvenim pristupima« opravdavaju svaku budalaštinu i svako zlo, koji o svemu razmišljaju navodno hladne glave i spremni su krvnicima oprostiti i najveće zločine ignorirajući povijesni kontekst, služeći se često duhom napolitanske izreke: »Ako za to ima lijeka, zašto brinuti, a ako nema, zašto brineš?« (»Se c'è rimedio, perche t' affanni? E se non c'è, perche t' affani?«). Ova lakonska indiferentnost tako karakteristična za pseudoliberalne intelektualne krugove, naizgled tolerantna, ali u biti dubiozna »širina« otvara sve prozore i vrata svekolikom zlu; na koncu, upravo je takav stav omogućio Hitleru i Mussoliniju da dođu

Marie-Anne Matard-Bonucci

na vlast, potom prigrabe i svu moć i potom gurnu svijet u katastrofu. Marie-Anne Matard-Bonucci profesorica je suvremene povijesti na sveučilištu u Parizu, a radi i kao istraživačica u Centru za povijest političkih znanosti i već se godinama bavi sustavnim proučavanjem fašizma. Posebice je velik odjek imala knjiga o povijesti fašizma na Siciliji (»Histoire de la mafia«), a ujedno se bavi i fenomenima antisemitizma. Na te teme napisala je nekoliko knjiga, a akademska zajednica ističe njenu studiju »L'Italie fasciste et la persecution des juifs«, a studija »Fašistički totalitarizam« (»Totalitarisme Fasciste«) objavila je 2018. i predstavlja neku vrstu kritičke sinteze, političko-povijesnog abecedarija talijanskog fašizma i bez imalo pretjerivanja može se reći, to je promišljeno i jasno napisana knjiga koja se lako čita, a da u toj »lakoći« ništa nije izgubila na ozbiljnosti u elaboriranju tema kojima se bavi.

Režim opresije i terora

Knjiga je svojevrsni priručnik talijanskog fašističkog totalitarizma, povijest fašističke ideje i pokreta, ali i analiza zločinačkog karaktera ove ideologije. Ujedno, to je i pokušaj objektivnog obrazloženja zašto su u jednom povijesnom trenutku fašističke ideje postale tako primamljive za velik dio talijanskog društva i zašto su imale tako upečatljiv odraz u Njemačkoj, ali i diljem (posebice Srednje i Istočne) Europe. U uvodu svoje knjige Bonucci piše: »Fašizam nije bio svijetla inačica nacionalsocijalizma, nego režim opresije i terora utemeljen na nasilju. Nekoliko godina bio je model i vrelo nadahnuća za Hitlera i za mnoge ideologe koji će odigrati više ili manje istaknutu ulogu u nacističkoj Njemačkoj. Carl Schmitt je dio svoje političke teorije dvadesetih godina gradio po uzoru na fašističku Italiju, a teoriju »totalne države« postavio je vjernim preuzimanjem fašističke doktrine Stato totalitario. Sve do sredine tridesetih godina Italija je bila glavna referentna točka pokreta ekstremne desnice, da bi je zatim zamijenila Njemačka«.

Važno je naglasiti, upozorava autorica knjige, oslanjajući se na djela povjesničara Claudia Pavonea (u vrijeme rata pripadnika talijanskog antifašističkog pokreta otpora), kako se fašistički režim nije srušio sam od sebe, kao kula od karata; dapače, sve do kraja imao je svoje gorljive zagovornike koji su se s Nijemcima borili za obranu svojih ideja o supremaciji više rase. I nakon kapitulacije Italije, Mussolini je uz pomoć Hitlera osnovao Talijansku Socijalnu Republiku – Salo, marionetsku, kolaboracionističku tvorevinu koja je (u)temeljena na zločinačkom karakteru fašističke ideologije.

Ova je knjiga ujedno i poziv na promišljanje fašizma kao ideje i pokreta, ne samo onoga što je bilo, već onoga što bi moglo biti i dr. Bonucci je time dala značajan doprinos novom tematiziranju i recepciji ovog fenomena.

Studija »Fašistički totalitarizam« podijeljena je u tri velike cjeline (»Kultura nasilja«, »Kultura i društvo po rimskom uzoru« i »Rasizam i antisemitizam«); u sklopu prvog dijela autorica je ukazala na (ne) mogućnosti teorijskog formuliranja nasilja u okruženju u kojem je Crkva jedna od bitnih institucija u potpori režima. Kako teorijski opravdati i osmisлити nasilje koje je odobrila država, a želi biti partner sa Crkvom? Prema Giovanniju Gentileu »borba je opravdana, jer je nužna«; i stoga Crkva mora repektirati taj stav i prilagoditi se interesima države i političkih elita s kojima želi biti u dobrim odnosima. Za drugog filozofa, također bliskog fašističkom pokretu, Juliusa Evolu, nasilje je neophodno i nužno; on je bio jedan od onih intelektualaca koji su »najlucidnije« pojasnili jedinstven odnos fašizma prema nasilju. Teze o ratu kao iskustvu koje je u stanju obnoviti pojedinca bile su bliske i Mussolinijevom shvaćanju. Svoje tekstove o ratu i nasilju Evola je kasnije objedinio u knjizi »Metafizika rata« i u njoj je između ostalog tvrdio: »Rat ljude navodi da nadmaše sami sebe«. Evola je bio zadivljen Codreanuovom željom gardom, SS-ovcima i uopće nacistima, ali budući da je Crkva imala prema njemu suzdržan stav,

Duce je njegove doktrine »gurnuo u stranu«, da bi dobile iznova na važnosti u vrijeme donošenja rasnih zakona u Italiji.

Mussolini je Evolu smatrao zaslužnim za razlikovanje fašizma od nacizma, jer je elaborirao utemeljenost revolucionarnog nasilja i njegovog kanaliziranja u institucionalne okvire, posebice kako bi se udovoljilo Crkvi, koja po svom poslanju mora biti privržena tzv. humanističkoj kulturi, a istodobno i naći opravdanje za prihvaćanje i promoviranje totalitarnog fašističkog projekta. Bilo je teško pronaći izvode za političko programiranje i »nadahnuće« fašističkog poimanja nasilja, jedino ih je bilo moguće »iskopati« u radovima Machiavellija, kao i Sorela koji je svojim revolucionarnim sindikalizmom nesumnjivo utjecao i na Mussolinija. Fašistički su ideolozi pokušali Machiavellija predstaviti kao preteču fašizma, jer je po njima najvjerodostojnije isticao autonomnu etičku vrijednost politike i morala u kojima se opravdava teza o dopuštenosti svih sredstava radi postizanja željenog cilja. U tom kontekstu, nasilje je lišeno svakog amoralnog značenja, kultura nasilja je akcija »duboke moralnosti« koja proizlazi upravo iz načina upravljanja političkom akcijom. Brojni Mussolinijevi citati to najbolje potkrepljuju: »Nasilje nije nemoralno. Za mene ono je savršeno moralno, moralnije od kompromisa ili nagodbe. Nasilje ima značaj nužnosti, ono je junački i tvrdokorni moral svojstven samo ratnicima i onima koji su spremni žrtvovati se kako bi se ostvarila Ideja za koju se bore i umiru.«

Kolonijalno i totalitarno nasilje

Posebno su interesantni tekstovi u kojima je autorica obradila kolonijalno i totalitarno nasilje u Etiopiji; odnosno u vrijeme osvajanja te velike afričke zemlje talijanskoj je javnosti cijeli ovaj ratni pohod bio predstavljen kao pobjednički povratak rimskih legija na svjetsku političku scenu i početak obnove Rimskog imperija. Taj kolonijalni, osvajački rat bio je koliko nacionalan, toliko i totalitaran, posebice po opsegu sveopće mobilizacije na vojnom, političkom i ideološkom planu. M. A. Matard-Bonucci postavlja pitanje: je li to zapravo bio rat za fašizam ili fašistički rat? Istina, Talijani su nasilje već uvelike isprobali u svojim osvajačkim pohodima u Libiji i Somaliji, ali u Etiopiji ono im je (po)služilo ne samo kao sredstvo porobljavanja i dominacije, već je imalo i jedno dodatno značenje: nasilje je postalo samo po sebi svrha, »vrijednost« po sebi.

Kada govori o nasilju, o brojkama, tj. selekciji žrtava i masovnoj odmazdi, ilustrira ih riječima: »Slijepo nasilje, smišljeno zbog zastrašivanja stanovništva, imalo je točno određene ciljeve. U kolonijalnom kontekstu eliminacija voda pobunjenika i feudalaca spadala je u klasične postupke...Velik broj vjerskih velikodostojnika Koptске crkve, kao i rušenje samih temelja kulture Amhara imalo je strogo namjensku ulogu«. U kratkom vremenu ubijeno je gotovo petsto

monaha i kaludera manastira Debre Libanos, istaknutog simboličkog mjesta Etiopske crkve, a njihove su obitelji bile zatočene u logor Danane u Somaliji gdje je preminulo više od 1.000 osoba. Iz dana u dan broj žrtava se širio, nova smaknuća i zločini su zaredali. Kako je to zapisao Georges Scelle: »Teror se u Etiopiji podrazumijevao sam po sebi i utoliko rat u Etiopiji nije bio običan kolonijalni rat, već je to bila slika sutrašnjeg rata«.

Konkubinat Talijana i Afrikanki

Posebno su interesantni tekstovi u kojima autorica, opisujući osvajanje Etiopije, elaborira manje poznate činjenice o fenomenima seksualnosti, rase i totalitarizma na tom području. Kada je 1936. Mussolini najavio osvajanje Etiopije, to je potaknulo i velika očekivanja dijela talijanskog, posebice siromašnijeg stanovništva, kako će steći vlasništvo nad zemljom, a sve to je bilo dodatno začinjeno »egzotikom i erotikom«, jer je režim svjesno manipulirao budućim kolonistima uvjeravajući ih u »legendarnu ljepotu Abesinki«, tvrdeći kako je privilegij živjeti tamo i sudjelovati u velikoj avanturi.

I prije osvajanja Etiopije,

i na fenomen madamizma. Autorica piše: »Nakon što je proglašeno Carstvo, kolonijalni san i fašistička utopija o novom čovjeku došli su u kontradikciju, ne na planu nasilja, nego na planu seksualnosti. Kao predmet želje koji je promidžba najprije instrumentalizirala, »crne Venere« ubrzo su sotonizirane, a odnos s njima bio je dopušten samo ako je bio lišen bilo kakvog osjećaja...Progoneći konkubinat Talijana i Afrikanki, fašistički dužnosnici nastojali su sprječiti miješanje rasa u ime rasističkog koncepta...«

Ali, usprkos svemu, u Eritreji je 1935. bilo oko 10.000 Afrikanki koje su živjele s Talijanima, a 1940. i nakon svih zabrana, taj broj se popeo na 15.000.

Rasizam i antisemitizam

M. A. Matard-Bonucci s puno je erudicije povezala kolonijalni rasizam i antisemitizam te ukazala na njihove sličnosti; 1938. u Italiji su bili usvojeni tzv. antižidovski zakoni. Kod Mussolinija su i ranije evidentno postojale antisemitiske predrasude, ali ih je sve do 1938. držao »pod kontrolom«, ali kada su nacističke strukture na čelu s Hitlerom nametnule Duceu forsiranje antisemitizma kao obrazac totalitarnog režima, i njemu se samom taj proces učinio

idealnim sredstvom za brže postizanje ciljeva zacrtanih fašističkom ideologijom. Ta potraga za novim čovjekom epohe bila je najvažniji pokretač usvajanja rasnih zakona i tako se počelo ispisivati jedno novo, još krvavije poglavlje fašističke povijesti.

Dakako, autorica veliku pozornost posvećuje Italiji u Drugom svjetskom ratu, prije toga, sudjelovanju talijanskih vojnih postrojbi u građanskom ratu u Španjolskoj koji je bio svojevrsna vježba za kasniji svjetski totalni rat. To je vrijeme kada je nasilje na svom vrhuncu, a ono se nastavlja i nakon kapitulacije Italije kad je Duce osnovao zloglasnu Republiku Salo.

Fascinantne su i stranice ove knjige u kojima dr. Matard-Bonucci analizira jezik kao odjek rasne kampanje i govori nam o fašističkoj lingvističkoj utopiji kao totalitarnom projektu. Tu možemo pronaći začudujuće sličnosti s našim vremenom, konkretno s društvom u kojem živimo, ali važno je napomenuti: problematizirajući različite vidove fašističkih težnji i postupaka, prije svega odnos prema nasilju, ideologiji i rasnoj politici, autorica zaključuje kako u središnjici tog projekta dominira ambicija za novim utemeljenjem talijanskog društva, totalnom preobrazbom pojedinca »oslobodnog idealističkih obmana naslijedenih kršćanskom moralom i prosvjetiteljstvom«. A, da bi se to postiglo, sva su sredstva dozvoljena, pa i ona najekstremnija. Nasilje više nije zabranjeno, upravo suprotno. Ono oblikuje novog čovjeka. I u tom zločinačkom ideološkom eklektizmu počiva totalitarna dimenzija fašističkog režima, a masovni i zastrašujući zločini samo su logična posljedica tih nebuloznih ambicija.

Jaroslav PECNIK

